УДК 811.161.2’373.2

Михайло Торчинський
(Хмельницький національний університет)
mina@ukr.net

ВЛАСНІ НАЗВИ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ ОБ’ЄКТІВ: СТРУКТУРА, ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті звертається увага на найбільш поширений онімний сектор – власні назви нематеріальних об’єктів, тобто ідеоніми. Пропонується власне бачення структури цієї групи пропріальних одиниць, визначаються диференційні ознаки в цілому ідеонімів та окремих їхніх підвидів, окреслюються орієнтовні напрями ідеонімічних студій.

Ключові слова: ідеонім, артіонім, гемеронім, бібліонім, поетонім, артіфрагментонім, хрононім.

Михаил Торчинский. НАЗВАНИЯ НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ ОБЪЕКТОВ: СТРУКТУРА, ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ, ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье обращается внимание на наиболее распространенный онимный сектор – названия нематериальных объектов, то есть идеонимы. Предлагается собственное видение структуры этой группы проприальных единиц, определяются дифференциальные признаки в целом идеонимов и отдельных их подвидов, намечаются ориентировочные направления идеонимических студий.

Ключевые слова: идеонимы, артионимы, гемеронимы, библионимы, поэтонимы, артифрагментонимы, хрононимы.

Mychailo Torchynskyy. PROPER NAMES OF NON-MATERIAL OBJECTS: STRUCTURE, DIFFERENTIAL FEATURES, FUTURE RESEARCH

The article addresses to the most common onym sector – proper names of non-material objects, namely ideonyms. Own vision of the structure of this onyms group is proposed, differential features of ideonyms in general and their separate subspecies are determined, approximate areas of ideonyms studios are indicated.

Key words: ideonym, artionym, hemeronym, biblionym, poetonym, artifrahmentonym, hrononym.

Ідеоніми як власні назви нематеріальних об’єктів є, на нашу думку, найбільшим онімним полем, оскільки, по-перше, фіксується величезна кількість друкованих та електронних видань, творів мистецтва, часових проміжків тощо, а по-друге, всі номінації, які існують у реальному вимірі, можуть бути продубльовані в художніх текстах, кінофільмах, театральних спектаклях, на картинах тощо. Незважаючи на різноплановість ідеонімного простору, в українській мові немає достатньо наукових праць, присвячених опису його складників. Звичайно, це не стосується поетонімів, оскільки за кількістю вагомих досліджень найменувань, засвідчених у художньому мовленні, Україна посідає чільне місце у слов’янському світі. Об’єктом їхніх студій є поетонімія і окремих творів, і творчості певних письменників, і в цілому жанрів. Зокрема, дисертаційні роботи із вказаних проблем захистили С. С. Аксьонов, Е. В. Боєва, Л. М. Буштян, О. Б. Іванова, Т. Ю. Ковалевська, Т. І. Крупеньова, І. О. Мариненко, М. Р. Мельник, С. Г. Мисик, І. В. Мурадян, С. А. Нагачевська, О. Ф. Немировська, Т. В. Немировська, О. О. Порпуліт, Т. О. Суслова, І. В. Хлистун, І. В. Черновалюк, Л. Д. Шестопалова, Т. В. Шотова-Ніколенко, Т. Ф. Шумаріна та багато інших науковців, що дозволяє говорити про сформовану в Україні школу, а відповідно – і про науково достовірні методи й технології аналізу пропріальних одиниць, які побутують у творах насамперед українських і російських письменників. Якщо спочатку увага зверталася більше на російськомовні твори, то останнім часом характеризується творчість українських поетів, прозаїків і драматургів, зокрема таких, як В. Винниченко, О. Гончар, Л. Костенко, Леся Українка, Ю. Яновський та ін. Наявні праці й узагальнювального плану, на кшталт досліджень Л. О. Белея чи В. М. Калінкіна, які розробляли теоретичні основи відповідно поетоніміки в цілому та літературної антропоніміки зокрема.

Аналіз заголовків різних жанрів виконали Л. Б. Бойко, О. В. Воронюк, Л. Ф. Грицюк, Т. В. Желтоногова, А. М. Коваленко, Л. А. Манькова, В. М. Ронгинський, Є. В. Сибіренко-Ставрояні, О. М. Траченко та Є. М. Челецька.

Менше уваги приділялося характеристиці інших різновидів ідеонімів; фактично ґрунтовно описано лише геортоніми (І. В. Бочарова), кінофільмоніми (О. В. Книш) та хрононіми (С. А. Реммер).

Якщо говорити про структурування ідеонімів за характером іменованих денотатів (таку систематизацію ми іменуємо денотатно-номінативною, а О. В. Суперанська – предметно-номінативною), то важко переоцінити її важливість, «оскільки співвіднесеність із предметом, як правило, визначає «обличчя» імені та інші його характеристики» [4, с. 160]. Основні напрацювання у цій сфері схарактеризовані, творчо опрацьовані й використані у дослыдженнях узагальнювального плану В. В. Німчука [1], О. В. Суперанської [4], Н. В. Подольської [2], енциклопедії «Слов'янська ономастика» [9] та «Словнику української ономастичної термінології» Д. Г. Бучка і Н. В. Ткачової [3].

У першому вітчизняному ґрунтовному реєстрі ономастичних термінів В. В. Німчука в окремій підгрупі власних назв незаселених місць та фізіографічних об'єктів в 11 словникових статтях описано певні різновиди ідеонімів, які, проте, не ідентифікуються окремими термінами, хоча нині практично для кожного з них вони наявні (наприклад, назви дипломатичних актів, угод, договорів – *документоніми*; назви свят, знаменних чи визначних дат – *геортоніми*; назви історично пам'ятних або важливих для орієнтації дерев – *фітоніми*; назви літературних творів – *бібліоніми*; назви образотворчих творів – *артіоніми* [1, 36–37]).

О. В. Суперанська виділила лише поля й часткові поля як окремі різновиди онімного простору [4, с. 188–213], чого, безумовно, недостатньо для комплексної характеристики всього ономастикону, оскільки потрібна більш детальна градація такого об'ємного матеріалу.

У «Словнику російської ономастичної термінології» Н. В. Подольська виокремила 17 власних назв об'єктів, пов'язаних із духовною сферою діяльністю (переважно це різновиди поетонімів), а до ідеонімів відносить «різні категорії власних назв, які мають денотати в розумовій, ідеологічній і художній сфері людської діяльності» [2, с. 61].

Класифікація власних назв за характером іменованого об'єкта досить детально описується і в енциклопедії «Слов'янська ономастика» [9], де у сфері людської діяльності виокремлено ідеоніми та прагматоніми, а в духовній культурі людей різних епох – міфоніми, теоніми й агіоніми.

У «Словнику української ономастичної термінології» ідеонім кваліфіковано не як окреме онімне поле, а як вид хрематоніма. На думку Д. Г. Бучка і Н. В. Ткачової, це «власна назва окремого об'єкта культури, науки, мистецтва, взагалі духовності, інакше назви художніх, музичних творів, наукових, релігійних, публіцистичних праць, найменування картин, скульптур, кінофільмів, а також театральних, циркових вистав, балетів і ін.» [3, с. 94].

Як бачимо, відсутня однозначність у систематизації власних назв нематеріальних об'єктів, тому нагальною є потреба удосконалити структуру цього онімного поля і визначити перспективи вивчення його елементів, що, зрештою, і зумовлює актуальність теми нашої роботи.

Власні пропозиції щодо удосконалення денотатно-номінативної систематизації пропріальних одиниць викладені нами в окремих статтях, які стосуються антропонімів, топонімів, ергонімів і космонімів, а також у трьох монографічних дослідженнях, де такий аспект характеризується комплексно. У процесі обговорення згаданих типологій сформувалася частково модифікована класифікація власних назв за характером іменованих денотатів, в основі якої лежить низка концептуальних положень.

По-перше, усі номінації об'єктів, які піддаються вивченню, повинні бути ідентифіковані певним термінологічним поняттям. По-друге, слід уникати групування власних назв за іншими ознаками, ніж денотатно-номінативні. По-третє, давно необхідно стабілізувати і структуру денотатно-номінативної систематизації онімів, і кількість та сутність найбільших класів власних назв. По-четверте, незважаючи на те, що більшість ономастичних термінів запозичена

із грецької мови, для подальшої термінологізації цієї галузі знань слід намагатися використовувати насамперед інтернаціоналізми (в основному це будуть латинізми, разом із грецизмами, англіцизмами, франкізмами, германізмами тощо).

Орієнтуючись на ці положення, проаналізувавши традиції структурування онімного простору в наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, спираючись на реалії існування власних назв у живому мовленні, ми пропонуємо певні зміни до типології пропріальних одиниць за характером іменованих денотатів у кожному онімному полі, яких виокремлюємо шість: вітоніми, топоніми, космоніми, прагматоніми, ідеоніми й ергоніми [8, с. 27–31].

Більш детально розглянемо структуру ідеонімів, до складу яких належать артіоніми (найменування творів мистецтва), бібліоніми (власні назви текстів), гемероніми (номінації засобів масової інформації), поетоніми (власні назви, засвідчені в художньому мовленні), артіфрагментоніми (найменування, засвідчені у творах мистецтва) та хрононіми (власні назви часових проміжків).

Зокрема, із-поміж артіонімів на увагу дослідників заслуговують імажоніми (номінації творів образотворчого мистецтва: картина «*Сосновий ліс*»), сценоніми (власні назви сценічних творів: балет «*Спартак*»), музиконіми (найменування музичних творів: пісня «*Водограй*») та фільмоніми (власні назви фільмів: мультфільм «*Ну, постривай!*»).

Цей сектор ідеонімів характеризується надзвичайно потужними потенціями для порівняння особливостей номінаційного процесу, оскільки більшість таких найменувань має багатовікову історію, що дозволяє зробити низку цікавих висновків та узагальнень.

Наприклад, описавши назви 1000 опер, ми встановили, що в цілому «серед оперонімів переважають нові прості і складні конструкції, мотивовані як власними, так і загальними назвами, утворені синтаксичним та власне лексико-семантичним способами, з асоціативно-персонажною мотивацією» [7, с. 106]. Проте певні відмінності простежуються, якщо порівняти структуру, словотвір чи мотивацію цих або інших номінацій за століттями, країнами або жанрами, і це, на нашу думку, – один із найбільш перспективних напрямів для майбутніх ономастичних студій.

До складу бібліонімії включено белетристиконіми (номінації художніх текстів: роман «*Дума про тебе*»), публіцистиконіми (власні назви публіцистичних творів: стаття «*Іноземні футболісти в Україні: краще грають чи більше платять*?»), логосоніми (найменування наукових праць: стаття «*Характер мотивованості фразеологізмів з компонентами-власними назвами у східнослов'янських мовах*»), епістулоніми (власні назви листів: інструктивний лист МОН України «*Про планування навчального навантаження викладачів вищих навчальних закладів*»), клерикалоніми (номінації церковних творів: молитва «*Віруюо*»), оратіоніми (власні назви усних творів: лекція «*Про шкідливість паління, алкоголю та наркоманії*») і документоніми («*Декрет про мир*»).

На нашу думку, ґрунтовні дослідження (на рівні дисертацій і монографій) можливі лише на рівні зіставлення особливостей назв різних денотатів, які, як бачимо, виділяються на основі співвіднесення зі стилями української мови. Водночас тут неосяжний обшир матеріалу для наукових праць тезового характеру, оскільки висновки стосовно семантико-деривaційних атрибутів окремих груп бібліонімів (за типом денотатів, за авторами, за місцем і часом створення тощо) під силу зробити навіть ономастам-початківцям. Слід також зазначити, що, наприклад, белетристиконіми класиків української літератури, публіцистиконіми провідних українських видань і подібні групи пропріальних одиниць мають бути всебічно схарактеризовані, що теж дозволить визначити спільні й відмінні ознаки як всередині цієї групи онімної лексики, так і в цілому між її різновидами.

На основі співвіднесеності з різними типами засобів масової інформації гемероніми поділяються на пресоніми (найменування друкованих засобів масової інформації: журнал «*Дивослово*») й електрононіми (власні назви електронних ЗМІ: телепередача «*Свобода слова*»).

Спробувавши схарактеризувати структуру, мотивацію, словотвір і семантику твірних основ власних назв засобів масової інформації, ми з'ясували, що в цілому «найбільш

продуктивними є прості найменування як результат власне семантизації і складені конструкції, утворені синтаксичним способом. В основі таких назв – переважно апелятиви (одиничні або поєднані з іншими іменниками чи прикметниками). У таких онімів переважає комбінована мотивація» [5, с. 189]. Звичайно, потрібен більш детальний аналіз таких номінацій, що дозволить порівняти локативно-темпоральні особливості номінацій денотатів.

Аналогічного уточнення потребує і висновок стосовно особливостей власних назв телевізійних передач, де стверджується, «що найбільш продуктивними є складені конструкції, утворені синтаксичним способом. В основі таких назв – переважно апелятиви (іменники у поєднанні з іншими іменниками, прикметниками, числівниками та дієсловами). У таких онімів переважає комбінована мотивація, елементом якої є сутнісна, асоціативна, локативна або темпоральна» [6, с. 684].

Одним із найбільш численних розрядів власних назв є поетоніми, які поділяються на вітопоетоніми (*Драчеві клекоти, чаклунство Ліни* ... – І. Світличний), топопоетоніми (*Великий Луг, Лиман і Чорний Ліс* ... – Яр Славутич), космопоетоніми (... *сузір'я там – Граблі, Чепіги, Візничого, Орла й Стрільця!* – Д. Білоус), прагмапоетоніми (... *Вібрують від золота Лавра й Софія* – Ю. Буряк), ідеопоетоніми (*Тут пахло погребом* Середньовіччя ... – Б. Олійник) й ергопоетоніми (*Центральна Рада «Просвіти» засідала до опівночі* – Ю. Яновський), тобто засвідчені в художньому мовленні найменування відповідно живих істот, географічних і космічних об'єктів, денотатів, співвідносних із матеріальною й ідеальною сферами діяльності, та людських колективів).

У цілому вивчення історії дослідження поетонімікону дозволило зробити низку висновків про те, що останнім часом саме поетоніми здебільшого стають об'єктом дисертаційних робіт; у багатьох наукових студіях детально характеризується процес конотування пропріативів, що дозволяє укладати словники конотонімів; переважно в поетонімічних дослідженнях аналізуються антропопоетоніми або увесь ономастикон у сукупності; матеріалом для поетонімічних студій можуть бути окремі твори або вся творчість певного автора чи кількох із них, а також різні жанри художньої літератури та фольклору; визначальною особливістю наукових праць українських поетонімістів є характеристика ними іншомовних власних назв (передусім російських та англійських); завершальним етапом поетонімічних студій може стати створення загальномовного словника власних назв, зафіксованих у творах українських письменників (принаймні кінця XVIII – початку XXI ст.).

У цілому можна лише вітати активність наших поетонімістів, тим паче, що кількість поетонімічних студій прямо пропорційна їхній якості, і надіятися, що з'являтиметься все більше студій компаративного характеру, які ґрунтуватимуться на зіставленні поетонімів, засвідчених у художньому мовленні різних авторів і жанрів.

Артіфрагментоніми як власні назви, засвідчені у творах мистецтва, розмежовуються на два сектори: артірольоніми (найменування дійових осіб, наявних у творах мистецтва: ім'я зображеної на картині жінки *Джоконда*; герой кінофільму «Місце зустрічі змінити не можна» *Гліб Жеглов*) й артіінтер'єроніми (номінації фрагментів довкілля, яке оточує дійових осіб: острів в однойменному кінофільмі *Земля Санникова*, планета у фільмі «*Вечір на Марсі*»).

Особливості аналізу таких пропріальних одиниць, на нашу думку, мало чим відрізнятимуться від опису поетонімів (передусім це стосується фільмів і вистав, однак цікаво буде порівняти висновки стосовно номінації тих самих об'єктів, засвідчених, наприклад, у художньому творі й кінофільмі, знятому за його мотивами). Взагалі ж артіфрагментоніми – це поки що «цілина» в українському ономастиконі, і пора уже її «розорювати».

Хрононіми розмежовуються на періодоніми (найменування власне часових одиниць: свято *День Конституції України*), фактоніми (номінації подій, пов'язаних із діяннями людей: *XVII Всеукраїнська ономастична конференція*) і катастрофоніми (власні назви катастроф природного й антропогенного характеру: *Чорнобильська трагедія*).

На нашу думку, хрононімія, зважаючи на її специфіку, може бути об'єктом переважно невеликих за обсягом ономастичних досліджень.

У цілому можна зробити висновок, що всебічний аналіз (із таким обов'язковими компонентами, як з'ясування темпоральних та структурних ознак, способу словотворення й семантики твірної основи, мотиваційних і стилістичних ознак) власних назв нематеріальних об'єктів доповнить характеристику онімного простору української мови й допоможе встановити особливості сучасного номінаційного процесу, оскільки більшість ідеонімів є новими або новітніми пропріальними одиницями. Водночас слід обговорити, схвалити й надалі дотримуватися єдиних принципів структурування як ідеонімів, так і всього масиву власних назв, що допоможе виробити єдині підходи до їх характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) / В. В. Німчук // Повідомлення УОК. – К.: Наукова думка, 1966. – Випуск перший. – С. 24–43.

2. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.

3. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Х.: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.

4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.

5. Торчинський М. М. Власні назви засобів масової інформації: типологія, словотвір, мотивація / М. М. Торчинський // Лінгвістичне портретування сучасного соціуму: збірник наукових праць. – Вінниця, 2016. – С. 150–159.

6. Торчинський М. М. Власні назви телепередач: структура, словотвір, мотивація / М. М. Торчинський // Записки з ономастики. – Випуск 18. – Одеса: Астропринт, 2015. – С. 669–684.

7. Торчинський М. М. Деривaційна структура власних назв опер / М. М. Торчинський // Проблеми лінгвістики й методики викладання мов у контексті входження України в європейський простір: матеріали Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції. – Умань: Візаві, 2016. – С. 104–106.

8. Торчинський М. М. Основи денотатно-номінативного групування онімної лексики / М. М. Торчинський // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ, 2011. – Випуск 29–31. – С. 27–31.

9. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślikowej przy współ J. Dumy. – Warszawa; Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. – T. 1–2.

Стаття надійшла до редакції 5.06.2017 р.